

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและปัญหาการวิจัย

ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงที่เป็นปรากฏการณ์สังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ความเป็นเมือง (Urbanization) โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา การเติบโตของเมืองไม่เป็นสัดส่วนกับอัตราของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเพิ่มขึ้นของประชากร ปัญหาเหล่านี้พบมากที่สุด ในเขตเมืองหลวง ซึ่งมักจะเป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม ศูนย์กลางยุทธศาสตร์ การเมือง การปกครอง การบริหารและวัฒนธรรม ภายในชุมชนเมืองมีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่โครงสร้างอย่างซับซ้อน มีการกระจายตัวของที่อยู่อาศัยและกิจกรรมต่างๆ ไปยังพื้นที่ว่างของเมืองอื่นๆ และพื้นที่ชานเมืองรอบนอก (Fava 1968 : 13)

กรุงเทพมหานครเป็นเมืองหลวงที่อยู่ในปรากฏการณ์ดังกล่าวเช่นกัน ในยุคแรกเริ่ม กรุงเทพมหานครมีลักษณะเป็นเมืองกสิกรรม รอบๆ ตัวเมืองเป็นสวน ไร่นา หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา จำนวนประชากรในกรุงเทพมหานครมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการขยายตัวของเมืองตามธรรมชาติออกไปทางทิศตะวันออกเป็นส่วนใหญ่ เกิดศูนย์กลางของเมืองเป็นจำนวนมาก และแต่ละศูนย์ทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป (ไพบุลย์ ช่างเรียน 2531 : 17-19)

การขยายตัวของกรุงเทพมหานคร มีลักษณะเป็นการขยายตัวออกจากศูนย์กลางไปรอบนอก อันเนื่องมาจากเขตเมืองชั้นในเกิดปัญหาทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม เมื่อรัฐบาลพัฒนาระบบสาธารณูปโภค เข้าไปในเขตชานเมือง จึงทำให้มีการเคลื่อนย้ายของประชากรเมืองไปสู่ชานเมืองมากขึ้น (สุนันทา สุวรรโณดม และคณะ 2525 : 1-2)

เมื่อพิจารณาถึงการขยายตัว เมืองกรุงเทพมหานครจากระยะเวลาที่ผ่านมา (ดูภาคผนวก) จะเห็นได้ว่าเป็นการขยายตัวตามธรรมชาติมากกว่าที่จะเป็นไปตามแผนและนโยบายของรัฐ บริเวณใดที่มีการสร้างหน่วยงานหรือที่ทำการของรัฐและเอกชน หรือมีการตัดถนนเพื่อความสะดวกต่อการเดินทาง เข้าสู่บริเวณศูนย์กลางของกรุงเทพมหานคร จะปรากฏการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นเพิ่มขึ้นโดยรวดเร็ว ผลของการขยายตัวเมืองออกไปสู่บริเวณชานเมืองนี้ ทำให้พื้นที่ทางการเกษตรดั้งเดิมถูกนำมาใช้ประโยชน์ด้านที่พักอาศัย การค้า ธุรกิจ อุตสาหกรรม และการ

คมนาคมขนส่ง มีสิ่งก่อสร้างทางวัตถุเกิดขึ้นแทนสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ เป็นอันมาก วิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนเกษตรกรรมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นชุมชนเมือง ด้วยเหตุที่ได้รับอิทธิพลทั้งจากกลุ่มประชากรที่อพยพมาจากเขตเมืองชั้นใน และสภาพแวดล้อมทางวัตถุอย่างอื่นๆ

การเพิ่มจำนวนประชากรที่ควบคู่กับการเจริญเติบโตของเมืองทำให้กรุงเทพฯ มีประชากรมากถึง 5,716,779 คน ในปี พ.ศ. 2531 และมีขนาดพื้นที่เมืองรวม 1,568.737 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 24 เขต (ปี 2532 มีประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 4 กันยายน 2532 ตามราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 106 ตอน 155 ลงวันที่ 16 กันยายน 2532 และประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน 2532 ตามราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 106 ตอน 208 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน 2532 เพิ่มเขตการปกครองของกรุงเทพมหานคร อีก 4 เขต และ 8 เขต ตามลำดับ กรุงเทพมหานคร จึงมี 36 เขต) * และได้รับการพิจารณาแบ่งระดับของพื้นที่ออกเป็น 3 เขตคือ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526:1.1)

1. เขตเมืองชั้นใน ได้แก่ เขตพระนคร ป้อมปราบศัตรูพ่าย ปทุมวัน สัมพันธวงศ์ บางรัก ดุสิต พญาไท ห้วยขวาง ธนบุรี คลองสาน และเขตบางกอกใหญ่
2. เขตชั้นกลาง ได้แก่ เขตพระโขนง บางเขน บางกะปิ ยานนาวา บางกอกน้อย ภาษีเจริญ และเขตราษฎร์บูรณะ
3. เขตชั้นนอก ได้แก่ เขตมีนบุรี หนองจอก ลาดกระบัง บางขุนเทียน ดลสังข์ และหนองแขม

เขตเมืองชั้นในเป็นเขตที่มีระดับความเป็นเมืองสูงที่สุด เพราะประชากรตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น ประมาณ 3,652 คนต่อตารางกิโลเมตร มีสถานที่ทำการของรัฐบาล เอกชน และศูนย์รวมของกิจกรรมหลายประเภท ส่วนเขตชั้นกลางซึ่งเชื่อมระหว่างเขตเมืองชั้นในและเขตชั้นนอก เป็นเขตที่กำลังมีการขยายตัวอย่างมาก พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกใช้ด้านที่พักอาศัยมากกว่ากิจกรรมประเภทอื่น เช่น ศูนย์การค้า องค์การธุรกิจขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สถานที่ราชการแห่งใหม่ บางเขตการปกครองยังมีพื้นที่เกษตรกรรมของชาวไร่ชาวลวนแทรกอยู่ ท่ามกลางความเจริญที่บีบบังคับให้เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินไปสู่ธุรกิจแบบเมือง และเขตชั้นนอกที่ยังมีการใช้ที่ดินในรูปของการเกษตรอยู่ เป็นอันมากได้มีผู้ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะที่ดินยังมีราคาถูกและสภาพแวดล้อมยังเป็นธรรมชาติอยู่มาก

* การศึกษาวิจัยนี้ เริ่มเก็บข้อมูลเดือน เมษายนก่อนจะมีประกาศ

อย่างไรก็ตามมีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ในเขตเมืองรอบนอกนี้ คงจะแปรสภาพเป็นพื้นที่เมืองเพิ่มขึ้น เพราะอิทธิพลความหนาแน่นของประชากรในเขตเมืองชั้นในและชั้นกลาง

ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา พบว่า เขตเมืองชั้นในสุดของกรุงเทพมหานครมีประชากรลดลง (ดูตารางที่ 43 ภาคผนวก) เนื่องจากมีการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมและอื่นๆ มากขึ้น ประชากรจำนวนไม่น้อยที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานในเขตชานเมือง ดังนั้นจึงปรากฏว่าการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยในเขตชานเมืองเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

จากทิศทางการขยายตัวของเขตเมืองชั้นในของกรุงเทพมหานคร บริเวณที่รองรับอิทธิพลการขยายตัวของเมืองและความเป็นเมืองอันดับแรกก็คือ เขตชั้นกลาง ที่เป็นตัวเชื่อมโยงไปสู่เขตชานเมืองอีกทอดหนึ่ง การขยายตัวของเขตเมืองชั้นในดำเนินมาเรื่อยๆ จนปัจจุบันระดับความเป็นเมืองที่เขตชั้นกลางทวีเพิ่มขึ้น จนกลายเป็นพื้นที่เมืองอันหนึ่งอันเดียวกับเขตเมืองชั้นใน

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร เป็นไปตามธรรมชาติ ชุมชนชานเมืองที่เกิดขึ้นจึงมิได้มีการวางแผน การที่ประชากรจากเขตเมืองชั้นในอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตชานเมือง เพราะราคาที่ดินบริเวณเขตเมืองชั้นในมีราคาสูง และมีการอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่น ซึ่งเช่นเดียวกับกลุ่มประชากรที่อพยพมาจากต่างจังหวัดเพื่อมาทำงานในกรุงเทพมหานคร หากต้องตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่อย่างถาวร บริเวณชานเมืองจึงเหมาะสมกว่าที่เขตเมืองชั้นใน

การออกไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในเขตชานเมืองของประชากรในเขตเมืองชั้นใน จึงต่างกันของประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว คือ ชุมชนเมืองในสังคมตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นแหล่งอุตสาหกรรม เกิดปัญหามลภาวะสูง ประชากรในชุมชนเมืองจึงอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตชานเมือง ซึ่งมีที่โล่งว่างและอากาศดี

หากพิจารณาชานเมืองกรุงเทพมหานครแล้วจะพบว่า มีลักษณะบางอย่างใกล้เคียงกับชานเมืองในสังคมประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว ดังที่นักสังคมวิทยา เช่น Boskoff อธิบายว่าชานเมืองเป็นกลุ่มของความเป็นเมือง (Urbanized nuclei) ที่อยู่นอกศูนย์กลางของชุมชนเมือง (อ้างใน Dobriner 1969:188) มีทั้งชานเมืองที่เป็นที่อยู่อาศัย ชานเมืองอุตสาหกรรม และรูปแบบผสม

ปัจจุบันชุมชนชานเมืองในสังคมไทย มีแนวโน้มของการพัฒนาตามแบบชุมชนชานเมืองในสังคมประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว กล่าวคือมีทั้งหน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชน ทำโครงการสร้างเมืองใหม่ในพื้นที่เขตชานเมือง ประกอบกับมีความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม การขยายตัวของเขตชานเมืองจึงดำเนินไปอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามแต่ละเขตคือ เขตเมืองชั้นใน เขตชั้นกลาง และเขตชานเมืองของ กรุงเทพมหานคร มีระดับความเป็นเมืองต่างกัน โดยพิจารณาได้ทั้งจากความหนาแน่นของจำนวนประชากร ความเจริญทางด้านวัตถุ และระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น

การแพร่กระจายอิทธิพลของความเป็นเมืองจากเขตเมืองชั้นใน ไปสู่พื้นที่บริเวณชานเมืองยังมีน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับเขตชั้นกลาง ซึ่งมีอาณาเขตติดกับเขตเมืองชั้นในโดยตรง ประกอบกับทิศทางการขยายตัวของกรุงเทพมหานครในแนวบางกะปิ มีปริมาณสูง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526 : 23.6) ในทิศทางเดียวกันนี้เขตชานเมืองที่มีเขตติดต่อกับเขตบางกะปิก็คือเขตมีนบุรี

สภาพแวดล้อมของเขตบางกะปิในอดีตเป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีพื้นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันสภาพของชนบทไม่ปรากฏให้เห็น เพราะถูกกลืนกลายเป็นสู่สภาพชีวิตแบบเมือง ขณะเดียวกันเขตมีนบุรีในปัจจุบันเป็นเขตชานเมืองแทนเขตบางกะปิ มีประชากรอพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น มีความเป็นเมืองเพิ่มขึ้น แต่สภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของประชากรยังปรากฏให้เห็นลักษณะผสมผสานทั้งแบบชนบทและเมือง

× การที่เราจะเข้าใจสังคมใดสังคมหนึ่ง เพื่อที่จะจำแนกความแตกต่างภายในสังคมสามารถที่จะศึกษาได้หลายระดับ เช่น ในระดับปัจเจกบุคคลหรือในระดับสถาบัน ถ้าในระดับปัจเจกบุคคลก็สามารถศึกษาจากพฤติกรรมทัศนคติ ค่านิยม บรรทัดฐาน และการกระทำ และขณะเดียวกันเราสามารถที่จะศึกษาวิเคราะห์ระดับสถาบัน เพื่อที่จะให้เข้าใจพฤติกรรมของสมาชิกในแต่ละสังคมได้เช่นกัน สถาบันที่นักสังคมวิทยาให้ความสนใจมากที่สุดก็คือ สถาบันครอบครัว ด้วยสาเหตุหลักก็เพราะว่าครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานในสังคม และบางครั้งจะพบความแตกต่างในหลายๆ อย่างที่ปฏิบัติกันในครอบครัว ระหว่างวัฒนธรรมหนึ่งกับอีกวัฒนธรรมหนึ่ง (Landis 1986 : 200)

× ครอบครัวส่วนใหญ่มักจะไม่ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่อยู่รวมกันเป็นชุมชนด้วยเหตุผลต่างๆ เป็นต้นว่าต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ยึดวัฒนธรรมเดียวกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2523 : 108) ครอบครัวจึงเป็นภาพรวมของแต่ละสังคม และสามารถนำมาวัดระดับความเป็นเมืองได้ในส่วนของวิถีชีวิตของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น

× การศึกษาเรื่องครอบครัวในแนวสังคมวิทยา มีนักสังคมวิทยาหลายท่านที่เน้นศึกษาครอบครัวได้ให้ความเห็นในแนวทางเดียวกันว่า การศึกษาครอบครัวควรเป็นการศึกษาในฐานะที่

เป็นสถาบันสังคมสถาบันหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับสถาบันอื่นๆ ที่ครอบครัวได้เข้าไปร่วมมีบทบาทด้วย ในรูปของการกระทำ พฤติกรรม และเหตุการณ์ทางสังคม (บุญลือ วันทายนต์ 2525 : 8)

๗ ถ้าจะกล่าวถึงโครงสร้างครอบครัวคงจะไม่พ้นเรื่องของการกระทำ พฤติกรรมของ สมาชิกในครอบครัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้เกิดรูปแบบต่างๆ ของครอบครัวนั่นเอง การที่ ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่ประกอบอยู่ในโครงสร้างสังคม (Social structure) มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับส่วนประกอบย่อยและส่วนรวม โดยเหตุที่สังคมมีภาวะการเปลี่ยนแปลงไปตาม กาลเวลาไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ การเปลี่ยนแปลงของสังคม มีทั้งระดับมหภาค ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบหรือโครงสร้างทางสังคม และระดับจุลภาค เป็นการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของ บุคคลที่เกิดขึ้นโดยปกติจะแตกต่างกันเล็กน้อยตามท้องที่ โอกาสหรือกาลเวลา (บรรพต วีระสัย 2517 : 123) การเปลี่ยนแปลงทั้งสองระดับย่อมมีผลกระทบซึ่งกันและกันทุกส่วน

กรณีการขยายตัวของ เมือง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อครอบครัวทั้งทางตรง และทางอ้อม ถ้าพิจารณาโดยเปรียบเทียบระหว่าง เขตบางกะปิกับ เขตมีนบุรี ที่ได้รับอิทธิพลการ ขยายตัวของเมืองและมีความเป็นเมืองในระดับที่ต่างกัน แม้ว่าครอบครัวในเขตมีนบุรีจะได้รับ อิทธิพลความเป็นเมืองบ้างแล้วก็ตาม แต่ระบบครอบครัวเป็นระบบที่คงทนถาวร มีการเปลี่ยนแปลง ได้ช้า จะคล้อยตามอิทธิพลของความเป็นเมืองอยู่บ้างก็ เฉพาะพฤติกรรมของสมาชิกครอบครัวแต่ละ คนเท่านั้น เพราะค่านิยมในครอบครัวมีอำนาจสูงสุด (บุญลือ วันทายนต์ 2525 : 61) เมื่อนำ ไปเปรียบเทียบกับเขตบางกะปิ ซึ่งได้รับอิทธิพลของความเป็นเมืองสูงและเป็นระยะเวลาพอสมควร จึงน่าสนใจศึกษาว่าโครงสร้างครอบครัวในเขตบางกะปิกับเขตมีนบุรี มีความแตกต่างกัน ในลักษณะอย่างไร และข้อค้นพบนี้จะเป็นดัชนีทางสังคมอันหนึ่งในหลายๆ ดัชนีที่ชี้วัดระดับความเป็น เมือง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างครอบครัวในเขต เมือง และเขตชานเมือง โดยกำหนดให้เขตบางกะปิเป็นเขตเมือง และเขตมีนบุรีเป็นเขตชานเมือง ซึ่งความแตกต่างในโครงสร้างของครอบครัวดังกล่าวจะเป็นดัชนีชี้วัดระดับของความเป็น เมืองในเขตชุมชนบางกะปิและมีนบุรีในปัจจุบัน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ศึกษาเฉพาะในเขตบางกะปิและเขตมีนบุรี ที่ถูกจำแนกแบ่งเขต เป็นพื้นที่เขตเมืองและเขตชานเมือง ตามลำดับ กลุ่มตัวอย่างคือครอบครัวต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในเขต ดังกล่าว โดยสุ่มตัวอย่างเป็นครอบครัวตัวอย่าง จำนวน 480 ครอบครัว กระจายกันในแต่ละ แขวงและเขต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงความแตกต่างของโครงสร้างครอบครัวในเขตเมือง และเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร ตามค่าจำกัดความของกรุงเทพมหานคร (กทม.)
2. ทำให้ทราบถึงอิทธิพลความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานครต่อพื้นที่ชุมชนบางกะปิและมีนบุรี
3. เป็นดัชนีทางสังคมอันหนึ่งที่ใช้ชี้วัดระดับความเป็นเมืองของประชากรในเขตบางกะปิและมีนบุรี
4. เป็นข้อมูลที่น่าจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการวางแผน และกำหนดนโยบายด้านบริการสังคมตามสภาพเขตเมือง และเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานครในท้องที่ที่วิจัย
5. เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาครอบครัวในเขตเมืองและเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร และพื้นที่อื่นๆ ในโอกาสต่อไป

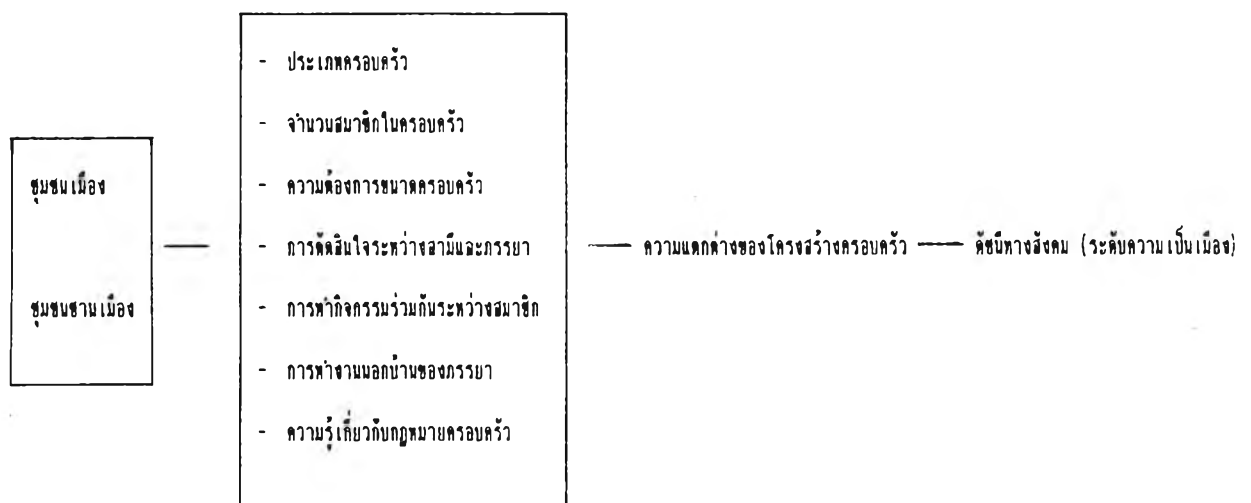
แนวความคิดและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. ระดับความเป็นเมือง

จากพื้นฐานแนวความคิดระดับความเป็นเมืองที่ต่างกัน โดยศึกษาจากความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ กรณีศึกษาการขยายตัวของเมืองดีทรอยต์ (Detroit) โดยใช้ความคิดของ Harris และ Ullman เกี่ยวกับนครหลวงที่มีจุดศูนย์กลางหลายจุด (Multicored metropolitan) ที่ว่าความหนาแน่นของประชากรจะลดน้อยลงในระยะที่ห่างจากจุดศูนย์กลาง

เมือง และความหนาแน่นจะเพิ่มขึ้นอีกในระยะที่ใกล้กับเมืองบริวาร (Kolars and Nystuen 1974 : 41-42) ซึ่งสอดคล้องกับ Ottensmann (1975 : 63-68) ที่พูดถึงรูปแบบการกระจายตัวของประชากร (Population Distribution Models) ว่าประชากรมักจะหนาแน่นบริเวณศูนย์กลางเมือง แล้วจะค่อยๆ เบาบางลงตามระยะทางที่ห่างจากจุดศูนย์กลาง

การกระจายตัวของประชากรดังกล่าว สามารถนำมาใช้กับการขยายตัวของกรุงเทพมหานครและวัดระดับความเป็นเมืองของพื้นที่กรณีศึกษา นี้ นอกจากแง่มุมที่ศึกษาจากความหนาแน่นของประชากร ตัวแบบการศึกษาจากสถาบันเป็นครอบครัวก็สามารถเป็นดัชนีใช้ศึกษาระดับความเป็นเมืองได้ เช่นเดียวกับการศึกษาชุมชนเมืองและชุมชนชนบทจากครอบครัว โดยมีขอบเขตของตัวแบบ (Model) ดังนี้

ข. โครงสร้างครอบครัว

ครอบครัวเป็นกลุ่มทางสังคมโดยพิจารณาจากลักษณะต่างๆ คือ มีที่อยู่อาศัยร่วมกัน มีการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ และสร้างสรรค์สมาชิกใหม่ ครอบครัวจะประกอบด้วยบุคคลทั้งสองเพศ และอย่างน้อยบุคคลทั้งสองเพศนี้ต้องมีความสัมพันธ์ทางเพศในรูปที่สังคมยอมรับ และมีบุตรของตนเองหรือบุตรบุญธรรมก็ได้ (Murdock 1966 : 1)

เบอร์เกส และ ลอค (Burgess and Locke 1953 : 7) อธิบายว่าครอบครัวจะต้องมีลักษณะสำคัญ 4 ประการคือ

1. ครอบครัวประกอบด้วยบุคคลที่มาอยู่ร่วมกันโดยการแต่งงานหรือมีความผูกพันทางสายโลหิต หรือการมีบุตรบุญธรรม การแต่งงานจะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามี ภรรยา ส่วนความผูกพันทางสายโลหิตคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ แม่ และบุตร รวมทั้งบุตรบุญธรรมด้วย

2. สมาชิกของครอบครัวเหล่านี้ที่อยู่ร่วมกันภายในครัวเรือนเดียวกันหรือบางครั้งแยกไปอยู่ต่างหาก สมัยโบราณครอบครัวจะมีสมาชิก 3-4-5 ชั่วอายุคน ปัจจุบันครัวเรือนจะมีขนาดเล็ก ประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตร

3. ครอบครัวเป็นหน่วยของการติดต่อโต้ตอบระหว่างบุคคล เช่น สามี ภรรยา พ่อ แม่ ลูก พี่น้อง โดยสังคมแต่ละแห่งจะกำหนดบทบาทของแต่ละคนในครอบครัวไว้ ซึ่งขึ้นอยู่กับประเพณีของแต่ละแห่ง ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ต่างแยกกันกิน แต่ทุกคนมีปฏิกริยาโต้ตอบต่อกัน เอาใจใส่กัน สั่งสอน และจิตใจผูกพันกัน

4. ครอบครัวถ่ายทอดรักษาวัฒนธรรม สมาชิกจะถ่ายทอดและรับแบบของความประพฤติในการปฏิบัติต่อกัน

สุพัตรา สุภาพ (2529 : 66) สรุปว่าครอบครัวหมายถึง กลุ่มบุคคลที่มาอยู่ร่วมกันโดยการสมรส โดยสายเลือด หรือโดยการรับมาเลี้ยงดู ประกอบขึ้นเป็นครอบครัวเดียวกัน มีการกระทำและมีการติดต่อระหว่างกันตามบทบาทของสังคมในฐานะที่เป็นสามีและภรรยา แม่และพ่อ ลูกชายและลูกสาว พี่และน้อง และมีการสร้างสรรค์และรักษาวัฒนธรรม

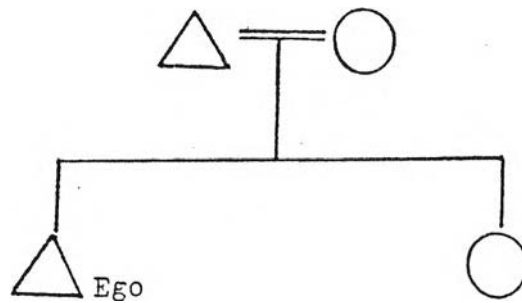
สนธิ สมักรการ (2519 : 4) กล่าวว่า "ครอบครัวได้แก่กลุ่มญาติสนิทกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ร่วมหลังคาบ้านเดียวกัน หรืออยู่ในบริเวณรั้วบ้านเดียวกัน (ในกรณีนี้มีบ้านมากกว่าหนึ่งหลัง) ตามปกติแล้วครอบครัวย่อมทำหน้าที่ เบื้องต้นที่จำเป็นต่างๆ เพื่อสนองความต้องการพื้นฐาน (Basic needs) ของมนุษย์"

สรุปครอบครัวคือ กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติด้วยการแต่งงาน การสืบสายเลือด มีบทบาทและหน้าที่ ในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งของสังคม

ครอบครัวจะทำหน้าที่พื้นฐานของสังคม สมาชิกของสังคมทุกคนต้องผ่านสถาบันนี้ตั้งแต่เกิดจนตลอดชีวิต ไม่มีสถาบันอื่นใดที่จะให้ความรัก ความอบอุ่น และความปลอดภัยเท่ากับสถาบันครอบครัว การเรียนรู้ประเพณี วัฒนธรรม และวิธีการดำเนินชีวิตให้เข้ากับสังคมที่ไม่มีการสั่งสอนอยู่ในสถาบันการศึกษา ก็สามารถที่จะรับได้จากสถาบันครอบครัว

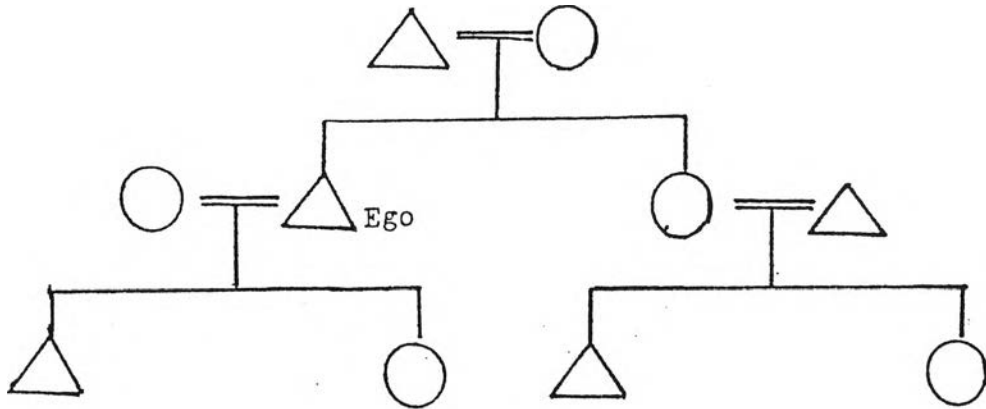
1. ประเภทของครอบครัว มี 2 ประเภทคือ

1.1 ครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวหน่วยกลาง (Nuclear family) คือ ครอบครัวขนาดเล็กประกอบด้วยสมาชิก 2 ชั่วคน ได้แก่ สามี ภรรยา และบุตรที่ยังไม่แต่งงาน ซึ่งบางครั้งอาจจะเรียกว่าครอบครัวคู่สมรส (Conjugal family) เพราะเป็นครอบครัวที่มีฐานมาจากการสมรส ครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวหน่วยกลาง เป็นลักษณะของครอบครัวในสังคมเมืองหรือสังคมที่มีอาชีพในด้านอุตสาหกรรม ทั้งนี้เพราะลักษณะเศรษฐกิจ เช่น การประกอบอาชีพ ค่าครองชีพ รวมทั้งที่อยู่อาศัย เป็นสิ่งบังคับให้มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวไม่มากนัก

รูปที่ 1 ครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวหน่วยกลาง

1.2 ครอบครัวขยาย (Extended family) คือครอบครัวขนาดใหญ่ มีจำนวนสมาชิกมากกว่า เป็นครอบครัวที่เกิดจากครอบครัวขนาดเล็กหลายครอบครัวอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ซึ่งบางครั้งอาจจะเรียกว่า ครอบครัวร่วมสายโลหิต (Consanguine family) เพราะสมาชิกภายในครัวเรือนเดียวกันมีความเกี่ยวข้องทางสายเลือดโดยตรง ตั้งแต่ 3 ชั่วคนขึ้นไป เช่น ปู่ ย่า พ่อ แม่ บุตรและหลาน หรือตา ยาย พ่อ แม่ บุตรและหลาน เป็นต้น แต่ถ้าครอบครัวขยายนั้นประกอบไปด้วย สามี ภรรยา และครอบครัวของบุตรชาย หรือในบางครอบครัวอาจจะมีครอบครัวของบุตรสาวรวมอยู่ด้วย ครอบครัวขยายแบบนี้จะเรียกว่า ครอบครัวร่วม (Joint family) ลักษณะของครอบครัวขยายดังกล่าว จะพบมากในชุมชนชนบท หรือสังคมที่ประชาชนส่วนใหญ่มืออาชีพเกษตรกรรม ซึ่งต้องการจำนวนสมาชิกของครอบครัวมาก เพื่อช่วยในการผลิต

รูปที่ 2 ครอบครัวขยาย

2. อำนาจในครอบครัว มี 3 ประเภทคือ

2.1 แบบปิตาธิปไตย (Patriarchal family) คือบิดาเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการทุกประเภท โดยมีภรรยาและบุตรเป็นฝ่ายคล้อยตามหรือคอยรับคำสั่ง

2.2 แบบมาตธิปไตย (Matriarchal family) คือมารดาได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้าครอบครัว แต่อำนาจในครอบครัวที่แท้จริงอาจอยู่กับผู้ชายที่เป็นญาติใกล้ชิดหัวหน้าครอบครัว

2.3 แบบมีอำนาจเท่าเทียมกัน (Equalitarian family) คือสามีและภรรยามีความเสมอภาคกัน มีการตัดสินใจแก้ไขปัญหาและออกความเห็นร่วมกัน

3. การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังการสมรส มี 3 ประเภทคือ

3.1 คู่สมรสไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย (Patrilocal family)

3.2 คู่สมรสไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง (Matrilocal family)

3.3 คู่สมรสไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในที่แห่งใหม่ไกลจากญาติฝ่ายชายและหญิง (Neolocal family) ครอบครัวแบบนี้พบมากในชุมชนเมือง และส่วนมากจะเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวหน่วยกลาง

4. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว

สังคมที่สมาชิกในครอบครัวต้องทำงานร่วมกัน เช่น การเกษตรกรรม ไม่ต้องเดินทางออกไปทำงานนอกบ้าน ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับครอบครัว สมาชิกในครอบครัวจะมีความสัมพันธ์ต่อกันมากกว่าครอบครัวในสังคมที่มีความบีบคั้นทาง เศรษฐกิจ สมาชิกทุกคนในครอบครัวต้องร่วมกันรับผิดชอบ เศรษฐกิจของครอบครัว ด้วยการออกไปทำงานนอกบ้าน รายได้ขึ้นอยู่กับจำนวน เวลาที่ทำงาน โอกาสที่จะอยู่หรือร่วมกิจกรรมพร้อมทั้งครอบครัวมีน้อย

5. บทบาทของภรรยา มี 2 ประเภทคือ

5.1 ภรรยาไม่ออกไปทำงานนอกบ้าน รับบทบาทและหน้าที่ของแม่บ้านอย่างสมบูรณ์ สามี เป็นผู้รับผิดชอบหน้าที่ทาง เศรษฐกิจแต่ผู้เดียว

5.2 ภรรยาออกไปทำงานนอกบ้าน ลดภาระหน้าที่ภายในครอบครัว ให้ความสำคัญกับงานนอกบ้านมากกว่า เพื่อแบ่งเบาภาระทาง เศรษฐกิจจากสามี

6. เครื่องบำรุงความสุขภายในครอบครัว

สภาพ เศรษฐกิจและสังคมและวัฒนธรรมที่เอื้ออำนวยต่อการมี เครื่องบำรุงความสุขมากชนิดและทันสมัย จะพบมากในชุมชน เมือง เพราะมีค่านิยมแข่งขันความร่ำรวย แรงกระตุ้น ความจงใจต่อสิ่งฟุ่มเฟือย ความสะดวกต่อการดำรงชีวิต และรายได้ต่อครอบครัวสูงมีอำนาจซื้อสูง เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทั้งด้านประชากร สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม จะมีผลกระทบต่อครอบครัวในฐานะที่เป็นสถาบันพื้นฐาน Roger and Burdge (1972 : 169-172) ได้กล่าวถึงปัจจัยต่างๆ ที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวดังนี้

1. การมีอุตสาหกรรมมากขึ้น (Industrialization) ทำให้เกิดโรงงาน เครื่องจักร และธุรกิจขนาดใหญ่ ทำให้ประชาชน เข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม

2. ความเป็นเมืองที่แพร่ขยาย เข้าไปในชานเมืองรอบๆ เมือง และชนบทใกล้เคียงกันเพิ่มมากขึ้น แต่ละครอบครัวมีเพื่อนบ้านอยู่ใกล้หลายครอบครัว และอยู่ไม่ห่างจากศูนย์รวมของร้านค้า ผู้ที่อาศัยอยู่ตามไร่เนา ได้รับอิทธิพลของความเป็น เมืองมากขึ้น

3. บุตรให้ผลประโยชน์ด้าน เศรษฐกิจลดลง ปัจจุบันความต้องการมีบุตรมีสาเหตุมาจากต้องการคลายความ เหนงาหรือมี เพื่อนมากกว่าจะให้ประโยชน์ด้านแรงงาน

4. ความทันสมัยของเครื่องใช้ภายในครัวเรือน (Modern household appliances) เช่น เครื่องซักผ้า เครื่องดูดฝุ่น ทำให้แม่บ้านลดภาระและเวลาทำงานบ้านสามารถออกไปทำงานหรือทำกิจกรรมนอกบ้านได้สะดวก

5. ความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนา มีผลกระทบต่อโครงสร้างครอบครัวแบบเดิมอย่างมาก มีการเลือกคู่สมรสที่เกิดจากความรัก จำนวนการแต่งงานลดลง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่และเด็ก เช่น คนหัวเก่าในสังคมสมัยใหม่ เป็นต้น

ค. วิถีชีวิตของชุมชนเมืองและชานเมือง

การอธิบายแบบการดำเนินชีวิต (Life-style) ของนักสังคมวิทยาหลายท่านจะเปรียบเทียบกับสังคมหนึ่งเป็นหลัก เช่น กับชนบท กับชานเมือง หรือสังคมยุคก่อนอุตสาหกรรม ดังกรณีอธิบายของ William Munro ว่า ชุมชนเมืองมีความมั่งคั่งมากกว่าชนบท รวมทั้งมีลักษณะทางประชากรด้านความรู้ ความชำนาญ ความริเริ่มสร้างสรรค์ มีทั้งนักบุญ นักวิทยาศาสตร์ คนจน คนรวย คนฉลาดน้อย คนฉลาดมาก คนต่างชาติต่างวัฒนธรรม มีการหย่าร้าง การเกิด การตาย และอุบัติเหตุมากกว่าชนบท แม้ว่าจะมีการอธิบายแตกต่างกันหลายรูปแบบ แต่โดยสรุปแล้วจะได้ว่าชุมชนเมืองมีความหลากหลาย มีความต่างแบบ (Heterogeneity) และเป็นสังคมสมัยใหม่ (Palen 1987 : 137)

แม้ว่าชุมชนเมืองจะถูกควบคุมสภาพแวดล้อมด้วยมนุษย์และเทคโนโลยีใหม่ๆ แต่วิถีชีวิตของคนเมืองก็ถูกควบคุมและรับอิทธิพลจากความเจริญ จนมีลักษณะการดำเนินชีวิตที่เรียกว่า คติแบบเมือง (Urbanism) ซึ่ง Anderson (1971 : 8-12) อธิบายพอสรุปได้ดังนี้

1. มีการแบ่งแยกแรงงานระหว่างชายและหญิง ประกอบอาชีพตามความรู้ความชำนาญ
2. มีความเป็นอยู่ที่สัมพันธ์กับระบบอุตสาหกรรม ต้องปรับตัวและเรียนรู้ให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง
3. การเคลื่อนที่ทางสังคม (Social mobility) ขึ้นอยู่กับความสามารถความสำเร็จ และการแข่งขันของแต่ละบุคคล
4. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติน้อยกว่าสภาพแวดล้อมที่สร้างสรรค์โดยมนุษย์
5. การดำเนินชีวิตประจำวัน และ/หรือหน้าที่การงานถูกควบคุมด้วยเวลา

6. มีความเป็นปัจเจกบุคคล (Individualism) ทุกคนต้องพึ่งตนเอง ความผูกพันในครอบครัวและเพื่อนบ้านมีน้อย สมาชิกในครอบครัวทำงานต่างสถานที่ต่างอาชีพ เวลาสังสรรค์และพบปะต่อกันมีน้อย

7. มีความสัมพันธ์หรือติดต่อกันอย่างเป็นทางการ (Secondary relationships)

8. มีสิ่งของเครื่องใช้ที่ทันสมัย และพร้อมที่จะยอมรับของใหม่ (Inovation)

9. เงินเป็นเครื่องช่วยกำหนดค่านิยม ระบบเศรษฐกิจต้องใช้เงินตรา ราคาสินค้าและการบริการมีแนวโน้มสูงขึ้น

นอกจากภาพรวมดังกล่าว คนเมืองจะมีความเป็นอยู่ต่างกันตามช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) หรือกลุ่มสังคมที่ตนเป็นสมาชิก ที่พักอาศัยเป็นอีกแง่มุมหนึ่งที่จะสะท้อนให้เห็นว่าคนในเมืองเขาอยู่กันอย่างไร Fischer (1976 : 53-56) อธิบายว่า ที่พักอาศัยในชุมชน เมืองมักจะเป็นห้องชุดหรือบ้านเช่า ราคาที่พักอาศัยแพง การอยู่อาศัยมีประมาณ 50% ที่เป็นบ้านเดี่ยว ประมาณ 48% ที่อยู่บ้านของตนเอง บ้านหลังหนึ่งมีสมาชิกเฉลี่ยประมาณ 2.4 คน ชาวเมืองต้องเปิดใจยอมรับสภาพแวดล้อมที่เลวร้ายรอบด้าน และหนาแน่นด้วยประชากร

อีกวิถีชีวิตที่จะกล่าวถึงก็คือ ชุมชนชานเมือง และเป็นสังคมหนึ่งที่นิยมนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนเมือง Cousins และ Nagpaul (1979 : 286) ได้สรุปเปรียบเทียบความแตกต่างลักษณะทางประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองกับชานเมืองจากงานของ Schnore ดังนี้

1. ผู้ที่อาศัยอยู่ในชานเมืองเป็นผู้ใช้แรงงานที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ รายได้เฉลี่ย และระดับการศึกษาสูงกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเมือง
2. ในชานเมืองมีแรงงานสตรีน้อย
3. ชาวชานเมืองมีอายุเฉลี่ยน้อยกว่าคนเมือง
4. ชาวชานเมืองมีการย้ายที่อยู่อาศัยมากกว่าคนในเมือง
5. จำนวนร้อยละของผู้อยู่อาศัยในชานเมืองเป็นนักวิชาการ ผู้บริการ เจ้าของกิจการ ผู้ชำนาญเฉพาะด้าน และเจ้าหน้าที่สำนักงานมากกว่าในเมือง

แม้ว่าชานเมืองจะมีระยะทางห่างจากเขตศูนย์กลางธุรกิจ แต่ก็ถูกนิยมเป็นที่พักอาศัยสำหรับคนชั้นกลาง เนื่องจากสามารถเดินทางเข้าเมืองสะดวก มีสภาพแวดล้อมที่ใหม่กว่าในเมือง เหมาะกับครอบครัวที่มีรถยนต์เป็นพาหนะมากกว่าที่จะใช้ระบบขนส่งมวลชน หรือเดินทางด้วยเท้า มีพื้นที่โล่งว่างและเงียบปราศจากเสียงรบกวน เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้แม่บ้านเห็นว่าเป็นที่อยู่ที่เหมาะสมแก่การเลี้ยงดูเด็ก

ลักษณะบ้านที่อยู่อาศัยของชุมชนชานเมือง จะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างเพื่อนบ้าน กล่าวคือ ที่พักอาศัยเป็นบ้านเดี่ยวขยายตัวแนวราบ โอกาสที่จะติดต่อกันระหว่างเพื่อนบ้านมีมากกว่าที่พักอาศัยแบบต่างชั้นกัน เช่น ห้องชุดหรือตึกแถวแบบในเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านไม่ได้ถูกกำหนดด้วยลักษณะอาชีพ หรือสถานภาพทางสังคมด้านอื่นๆ สภาพสังคมมีลักษณะ เป็นแบบเดียวกัน (Homogeneous) มากกว่าที่จะต่างแบบกัน (FAVA 1968 : 71-72)

ง. โครงสร้างครอบครัวชุมชนเมืองและชานเมือง

1. ประเภทของครอบครัว

ประเภทของครอบครัวที่จะนำมาเปรียบเทียบในที่นี้มี 2 ประเภท คือ ครอบครัวขยาย (Extended family) หรือครอบครัวร่วมสายโลหิต (Consanguine family) เป็นครอบครัวที่เหมาะสมกับระบบเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม บุคคลที่เป็นสมาชิกของครอบครัวจะไม่อพยพออกไปอยู่ที่อื่น (Acuff 1973 : 276) แม้ว่าบุคคลนั้นจะแต่งงานแล้วก็ตามก็ยังอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวเดิมของตน ครอบครัวประเภทนี้จะประกอบด้วยหัวหน้าครอบครัวและคู่สมรส อยู่ร่วมกับสมาชิกคนอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กันโดยสายเลือดหรือการแต่งงาน เช่น มีปู่ ย่า พ่อ แม่ ลูก และหลาน หรือตา ยาย พ่อ แม่ ลูก หลาน อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน และยังรวมถึงครอบครัวหลายครอบครัวที่เกี่ยวข้องเป็นพี่น้องกัน อยู่รวมกันเป็นกลุ่มในครัวเรือนเดียวกัน โดยมีศัพท์เฉพาะว่า ครอบครัวร่วม (Joint family) (ราชบัณฑิตยสถาน 2524 : 143)

ประเภทที่สองคือ ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) หรือครอบครัวคู่สมรส (Conjugal family) เป็นครอบครัวสมัยใหม่ที่จะต้องปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับชุมชนอุตสาหกรรม ครอบครัวประเภทนี้จะประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตร (Greenblat 1981 : 321)

ปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เกิดรูปแบบของครอบครัวทั้ง 2 ประเภทมีดังนี้คือ

1. การตั้งถิ่นฐานหลังการสมรส การที่คู่สมรสไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย (Patrilocal family) หรือคู่สมรสไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง (Matrilocal family) จะทำให้เกิดครอบครัวขยาย ส่วนคู่สมรสที่ไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในที่แห่งใหม่ (Neolocal family) จะทำให้เกิดครอบครัวเดี่ยว (Thomas 1972 : 266)

2. ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ ในชุมชนชนบท อาชีพหลักคือการเกษตรกรรม มีปัจจัยหลายประการที่มีผลต่อจำนวนผลผลิต ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญเป็นแรงงานที่มีอยู่ในแต่ละครัวเรือน การเพิ่มจำนวนผลผลิตทำได้ด้วยการเพิ่มจำนวนแรงงาน จากจำนวนบุตร และการแต่งงาน แต่การที่จะดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนเมืองที่มีค่าครองชีพสูง รูปแบบครอบครัวขยายเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่ง ประกอบกับชุมชนเมืองมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี อาชีพของแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับความชำนาญ เฉพาะด้านที่สามารถเรียนรู้ โดยไม่ต้องเอาแบบอย่างจากบิดามารดาของตน สมาชิกของครอบครัวมักจะอพยพออกไปอยู่ตามแหล่งแรงงานของตน เมื่อเขาแต่งงานและมีบุตร เขาลาเลิกที่จะรับภาระหน้าที่เลี้ยงดูบุตรโดยไม่ต้องอาศัยญาติพี่น้อง ซึ่งอาจจะมาจากมีธุรกิจและการบริการด้านนี้ก็เป็นไป รูปแบบครอบครัวเดี่ยวในชุมชนเมืองเป็นครอบครัวที่ขาดเสถียรภาพและความมั่นคง เมื่อคู่สมรสคนใดคนหนึ่งเสียชีวิตหรือทั้งสองคน จึงทำให้เกิดสถาบันทั้งของ เอกชนและรัฐบาลในรูปของการประกันภัย สังคมสงเคราะห์มารองรับปัญหาและอาสาสร้างความมีเสถียรภาพให้กับครอบครัว (Acuff 1973 : 277)

การศึกษาเปรียบเทียบประเภทครอบครัวระหว่างเขตเมืองกับเขตชานเมืองยังมีอยู่น้อย เช่น ในปี 1960 Young และ Willmott ศึกษาครอบครัวและชนชั้นในชานเมืองของ London พบว่า จากครอบครัวคู่สมรส 70% ของกลุ่มตัวอย่าง มีพ่อและแม่อาศัยอยู่ด้วย 25% และลักษณะครอบครัวดังกล่าวจะเพิ่มขึ้นเป็น 41% เมื่อกลุ่มตัวอย่างเพิ่มขึ้นเป็น 80% หรือมากกว่า (Fava 1968 : 298)

Fischer (1976 : 143) ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่าโดยทั่วไปการศึกษาครอบครัวเกี่ยวกับครอบครัวขยายระหว่างเมืองกับชนบท จะใช้วิธีการทางสถิติเปรียบเทียบให้เป็นความแตกต่างว่าเขตเมืองมีครอบครัวเดี่ยวมากกว่าเขตชนบท และสถิติข้อมูลในสหรัฐอเมริกาที่มีผลเช่นเดียวกับสังคมอื่นทั่วไป แต่ความแตกต่างทางสถิติดังกล่าวเมื่อเปรียบเทียบระหว่างศูนย์กลางเมืองกับชานเมืองจะมีน้อยกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองขนาดเล็กๆ

แม้ว่าบางชานเมืองจะมีครอบครัวเดี่ยวมากกว่าครอบครัวขยาย แต่จากการศึกษาชานเมืองที่ Sweden โดย Popenoe (1977 : 98-101) พบว่า มีผู้ที่อาศัยอยู่ในชานเมือง Vallingby หลายครอบครัวที่เติบโตมาจากเมืองเล็กๆ และ/หรือเขตชนบท เขาเหล่านั้นยังมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพื้นฐานวัฒนธรรมเดิม กล่าวคือ ชอบดำเนินชีวิตแบบง่ายๆ มีความสุขกับบรรยากาศแบบเมืองเล็กๆ หรือชนบท ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นกับวิถีชีวิตแบบครอบครัวขยาย

ผลการศึกษาวิจัยดังกล่าวสามารถนำมาสนับสนุนแนวความคิดการศึกษาครั้งนี้ ได้ว่า ครอบครัวในเขตเมืองเป็นครอบครัวเดี่ยวมากกว่า ครอบครัวในเขตชานเมือง

2. จำนวนสมาชิกในครอบครัว

Fischer (1976 : 55, 143) ได้เปรียบเทียบให้เห็นว่าเขตศูนย์กลางเมืองมีขนาดครอบครัวเล็กกว่าชานเมือง จากข้อมูลสำมะโนประชากรสหรัฐอเมริกา ปี 1971 ดังนี้คือ

1. บ้านในเขตศูนย์กลางเมืองมีจำนวนห้องเฉลี่ย 4.7 ห้อง และเขตชานเมืองมีจำนวนห้องเฉลี่ย 5.3 ห้อง
2. บ้านในเขตศูนย์กลางเมืองมีสมาชิกเฉลี่ย 2.4 คน และเขตชานเมืองมีสมาชิกเฉลี่ย 3.0 คน
3. ในเขตศูนย์กลางเมืองมีผู้อาศัยอยู่คนเดียว 8.5% และเขตชานเมืองมีผู้อาศัยอยู่คนเดียว 7.1%

และจากการเปรียบเทียบขนาดครอบครัวในเขตเมืองหลวงและนอกเขตเมืองหลวง ยังพบว่า ครอบครัวในเขตเมืองหลวง 24% มีแต่เฉพาะคู่สมรสเท่านั้น ส่วนครอบครัวในเขตนอกเมืองหลวง 20% ประกอบด้วยคู่สมรส และบุตร

ส่วน Palen (1987 : 190) นำข้อมูลปี 1970 และปี 1980 มาศึกษาขนาดครอบครัวในเขตเมืองกับเขตชานเมือง ก็ยังสอดคล้องว่าเขตเมืองมีขนาดครอบครัวเล็กกว่าเขตชานเมือง กล่าวคือ ในปี 1970 เขตเมืองมีขนาดครอบครัว 2.99 คน และเขตชานเมืองมีขนาดครอบครัว 3.36 คน ต่อมาในปี 1980 แม้ว่าทั้งสองเขตจะมีขนาดครอบครัวเล็กลง แต่เขตเมืองยังมีขนาดครอบครัวเล็กกว่า คือ 2.66 คน ส่วนเขตชานเมืองมี 2.90 คน นอกจากนี้ยังพบว่า ในเขตเมืองมีครอบครัวขนาด 1 คน 35% แต่ในเขตชานเมืองมีเพียง 23%

จากสภาพความเป็นเมืองที่แตกต่างกันในเขตที่ศึกษา จึงสรุปว่าครอบครัวในเขตเมืองมีขนาดครอบครัวเล็กกว่าครอบครัวในเขตชานเมือง

3. ความต้องการขนาดครอบครัว

ความต้องการขนาดครอบครัว เป็นเรื่องของอุดมคติ จากคำถามเกี่ยวกับขนาดครอบครัวที่ปรารถนา จำนวนบุตรที่ต้องการจะมี จำนวนบุตรที่คิดว่าเหมาะสมที่สุด กับบุคคลที่มีสถานภาพต่างกัน เช่น ถิ่นที่อยู่อาศัย ระดับการศึกษา อาชีพ ศาสนา อายุ และระดับของความเป็นเมือง

จากเอกสารและงานวิจัยในเรื่องจำนวนบุตรในอุดมคติของไทย จะเน้นไปทางความคิดเห็นของสตรี แล้วจำแนกปัจจัยที่มีผลกระทบ เป็นของชายที่เป็นคู่สมรส แต่ความคิดเห็นของสตรีและคู่สมรส จากการศึกษาวิจัยของต่างประเทศไม่แตกต่างกันมากนัก

เอกสารและงานวิจัยด้านความต้องการขนาดครอบครัวในที่นี่จะนำเอาผลของการศึกษา เขต เมืองและชนบทมาเปรียบเทียบ เนื่องจากชุมชนชนเมือง เป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทไปสู่สังคมแบบ เมือง มีลักษณะ เป็นกึ่ง เมืองกึ่งชนบท

การศึกษาเปรียบเทียบจำนวนบุตรในอุดมคติระหว่างชนบทและเมือง พิภูลของพิชัยยุทธ (2521 : 111) พบว่า สตรีในเขตชนบทมีจำนวนบุตรในอุดมคติมากกว่าในเขตเมือง เมื่อจำแนกกลุ่มบุคคลในชนบทตามระดับการศึกษา กลุ่มบุคคลที่มีระดับการศึกษาสูงมักจะมีจำนวนบุตรในอุดมคติน้อยกว่าบุคคลที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่า (ระจิตตา ณ พัทลุง 2514 : 43-44) ส่วนในด้านอาชีพจากการศึกษาของ ดร.ศักดิ์ ผาสุขนิรันดร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า คนที่มีอาชีพทางการเกษตรกรรมมีความต้องการในเรื่องจำนวนบุตรมากกว่าผู้ที่มีอาชีพรับราชการและงานที่ต้องใช้ความคิด (อ้างใน ระจิตตา ณ พัทลุง 2514 : 11)

ความแตกต่างในด้านอายุ เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับจำนวนบุตรในอุดมคติ คนที่มีอายุมากมักจะต้องการมีบุตรมากกว่าผู้ที่มีอายุน้อย เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และค่านิยมแบบเดิม ตรงกันข้ามกับคนที่มีอายุน้อย ที่อยู่ในช่วงที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงได้รับความคิดจากสังคมสมัยใหม่จึง เลือกที่จะมีขนาดครอบครัวที่เล็ก (เรื่องฤทธิ์ ชมพุดม่อง 2530 : 9)

ประการสุดท้าย เป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับความใกล้-ไกลจากเขตเมือง งานวิจัยในด้านนี้เป็นของต่างประเทศมากกว่า โดยสรุปได้ดังนี้คือ จำนวนบุตรในอุดมคติของคนในเมืองโดยเฉลี่ยแล้วน้อยกว่าคนในหมู่บ้าน และจากการศึกษาที่เขตเมือง Detroit พบว่า คนที่มีพื้นที่เพ

เป็นชาวชนบทมาก่อน จะบอกจำนวนบุตรในอุดมคติมากกว่าคนที่ไม่เคยอยู่ในชนบทเลย และที่เยอรมันตะวันตกก็พบว่าจำนวนบุตรในอุดมคติจะมัน้อยที่สุดในเขตเมืองขนาดใหญ่ (อ้างในระจิตตา ณ พัทลุง 2514 : 17-18)

เขตเมืองและเขตชานเมืองมีระดับความเป็นเมืองต่างกัน ประชากรทั้งสองเขตมีจำนวนสัดส่วนของอาชีพ ระดับการศึกษาตามแบบเมืองและชนบทต่างกันด้วย ครอบครัวในเขตเมืองน่าจะมีความต้องการขนาดครอบครัวเล็กกว่าครอบครัวในเขตชานเมือง

4. การตัดสินใจร่วมกันระหว่างสามีและภรรยา

ครอบครัวแบบบิดาธิปไตย (Patriarchal family) เป็นครอบครัวที่บิดามีอำนาจการตัดสินใจภรรยาและบุตรอยู่ภายใต้การควบคุมและมีความคิดเห็นคล้อยตามบิดา ถ้าครัวเรือนที่เป็นบิดาธิปไตยอย่างเคร่งครัด ภรรยาจะไม่มีสิทธิตัดสินใจใดๆ ทั้งสิ้น ครอบครัวแบบนี้จะมีปรากฏแพร่หลายในทุกสังคม ในทางตรงข้ามครอบครัวแบบมารดาธิปไตย (Matriarchal family) การตัดสินใจภายในครอบครัวขึ้นอยู่กับฝ่ายมารดาหรือภรรยา รูปแบบที่สองนี้มักจะมีในสังคมที่นิยมการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังการสมรสอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง (Matrilocal family) เช่น ในสังคมของ Hopi, Iroquois และ Navajo ส่วนรูปแบบสุดท้ายคือครอบครัวแบบมีอำนาจเท่าเทียมกัน (Equalitarian family) สามีและภรรยามีอำนาจการตัดสินใจร่วมกันในครอบครัว (Thomas 1972 : 266)

George Peter Murdock ซึ่งเป็นนักมนุษยวิทยา ค้นพบว่ามีการยอมรับอย่างแพร่หลายระหว่างความสัมพันธ์ของรูปแบบครอบครัวบิดาธิปไตยกับปัจจัยทางเศรษฐกิจของสังคม เครื่องมือการเกษตรกรรม ลูกจ้าง สัตว์เลี้ยง เงิน และภาวะสงคราม เป็นส่วนประกอบทำให้ผู้ชายมีสถานภาพสูงขึ้น มีการสืบเชื้อสายฝ่ายบิดา (Patrilineal descent) และตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังการสมรสอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย (Patrilocal family) ส่วนครอบครัวแบบมารดาธิปไตยมีปรากฏให้เห็นน้อยกว่าแบบบิดาธิปไตย และอำนาจการตัดสินใจที่แท้จริงมักจะอยู่ที่บิดาหรือพี่ชายของเธอ และจากการศึกษาเปรียบเทียบครอบครัวในสังคมต่างๆ นักสังคมวิทยาชื่อ William Goode อธิบายว่า ครอบครัวของสังคมต่างๆ ทั่วไปมีแนวโน้มเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวที่สามีและภรรยามีอำนาจเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะในชุมชนอุตสาหกรรม (อ้างใน Greenblat 1981 : 323-324)

จากการศึกษาของรุ่งพันธุ์ เสงร์คมี (2520 : 242-243) ได้จำแนกปัจจัยที่มีอิทธิพลต่ออำนาจในการตัดสินใจของกลุ่ม เป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ เพศ อายุ และการศึกษา ปัจจัยดังกล่าวนี้ที่เด่นชัดคือปัจจัยทางเศรษฐกิจ ถ้าฝ่ายใดมีความสามารถในการหารายได้มาก อำนาจในการตัดสินใจในครอบครัวก็ยิ่งมีมากด้วย มิได้จำกัดอยู่กับฝ่ายสามีเท่านั้น ซึ่งสัมพันธ์กับการศึกษาของนภาพรณ์ หะวานนท์ (2520 : 84-88) ที่อธิบายว่า การออกไปทำงานนอกบ้านของภรรยา ทำให้ภรรยาเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจในเรื่องสำคัญของครอบครัวเพิ่มขึ้น สามีและภรรยาเปลี่ยนแปลงความคิดที่ว่าสามีควรเป็นใหญ่ในครอบครัว ไปสู่ความคิดที่ว่าสามีและภรรยาควรมีอำนาจ เท่าเทียมกันมากขึ้น

ขณะเดียวกัน เมื่อนำเอาชุมชนที่มีระดับความเป็นเมืองต่างกันมาศึกษาเปรียบเทียบกัน มีผลทำให้อำนาจในครอบครัวต่างกันอีกด้วย โดยวราวรรณ เวชชัสส์ (2529 : บทคัดย่อ) ศึกษาเปรียบเทียบหมู่บ้านเมืองทอง 3 ที่มีความเป็นเมืองในระดับสูง กับหมู่บ้านไทยสมุทรพาณิชย์ประกันภัยที่มีความเป็นเมืองในระดับต่ำ ภรรยาของหัวหน้าครอบครัวในหมู่บ้านไทยสมุทรพาณิชย์ประกันภัยมีอำนาจหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ น้อยกว่าภรรยาของหัวหน้าครอบครัวในหมู่บ้านเมืองทอง 3

การศึกษาเปรียบเทียบของชุมชนดังกล่าว ทำให้ทราบว่าชุมชนที่มีระดับความเป็นเมืองต่างกัน รูปแบบของการใช้สิทธิอำนาจในครอบครัวของกลุ่มแตกต่างกันด้วย เช่นกัน การที่เขตเมืองและเขตชานเมืองมีระดับความเป็นเมืองต่างกัน ครอบครัวในเขตเมืองจึงเป็นครอบครัวที่สามีและภรรยามีการตัดสินใจร่วมกัน มากกว่าครอบครัวในเขตชานเมือง

5. การทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว

ในชุมชนเกษตรกรรมมีลักษณะช่วยกันทำงานเป็นกลุ่ม สถานที่ทำงานกับที่อยู่เป็นบริเวณเดียวกัน ในแต่ละวันโอกาสที่สมาชิกในครอบครัวอยู่พร้อมกัน ทำงานหลายๆ อย่างรวมกันมีมาก ในชุมชนอุตสาหกรรม สมาชิกแต่ละคนออกไปประกอบกิจกรรมนอกบ้านมากกว่าในบ้าน ทั้งชายและหญิงที่เป็นคู่สมรสน้อยคู่ที่จะทำงานอยู่ที่บ้าน ส่วนมากออกไปทำงานไกลเกินกว่าที่จะกลับมารับประทานอาหารที่บ้าน ส่วนบุตรใช้เวลากลางวันส่วนใหญ่อยู่ในโรงเรียนและเพื่อน ทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์ เห็นห่างกันตรงกันข้ามกับชุมชนเกษตรกรรม (เลนส์กี 2526 : 227)

การรับประทานอาหารร่วมกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว สะท้อนให้เห็นว่าสมาชิกในครอบครัวมีโอกาสอยู่ร่วมกันในแต่ละวันอย่างน้อยเพียงใด ซึ่งมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย Lundberg และ Others (Burgess and Lock 1953 : 112) ศึกษาครอบครัวในซานเมืองและอธิบายไว้ว่า ชีวิตความเป็นอยู่ในแต่ละวันได้รับความบีบคั้นมาจากการดำเนินชีวิตแบบใหม่ ตัวอย่างเช่น การรับประทานอาหารร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว 3 เวลาต่อวัน มีประมาณ 16 % 2 เวลาต่อวัน มีประมาณ 47 % และ 1 เวลาต่อวัน มีประมาณ 38 % ตามลำดับ และการรับประทานอาหารร่วมกันดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับรายได้ กล่าวคือ ครอบครัวที่มีรายได้ต่ำรับประทานอาหารร่วมกันมากกว่าครอบครัวที่มีรายได้สูง นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้านการเดินทางไปทำงานในเมืองกับไม่ต้องเดินทาง ที่ให้ความแตกต่างกันต่อการรับประทานอาหารร่วมกันด้วยคือ หัวหน้าครอบครัวที่ไม่ต้องเดินทางไปทำงานในเมืองร่วมรับประทานอาหารกับสมาชิกในครอบครัว 1 เวลาต่อวัน มีประมาณ 32 % และ 3 เวลาต่อวัน มีประมาณ 33 % ตามลำดับ และเป็นจำนวนมากที่หัวหน้าครอบครัวในซานเมืองที่ต้องเดินทางไปทำงานมีเวลาอยู่ร่วมกับภรรยาและบุตรเวลาเช้าขณะรับประทานอาหารเช้าและกลับบ้านเมื่อเวลาค่ำมืดหลังจากที่บุตรของตนเข้านอนแล้ว ชีวิตของครอบครัวซานเมืองดังกล่าว ก็ได้ต่างไปจากชาวกรุงเทพมหานครที่สมาชิกในครอบครัวเลิกงานไม่พร้อมกัน การรับประทานอาหารเป็นในรูปของต่างคนต่างหากกินเอง (เคลินิวส์ 2531 : 16)

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกองบรรณาธิการ กรุงเทพ 30 (2531 : 112) ร่วมกันศึกษาวิจัย ชีวิตคนกรุงเทพฯ ยุคใหม่ พบว่าชนชั้นกลางผู้มีรายได้ต่อเดือนประมาณ 8,000-10,000 บาทหรือมากกว่า ใน 1 สัปดาห์มีเวลาอยู่บ้าน 1-2 วัน มีประมาณ 56.48 % มีเวลาอยู่บ้าน 3-4 วัน มีประมาณ 8.39 % มีเวลาอยู่บ้าน 5-7 วัน มีประมาณ 18.32 % (อาจทำงานอยู่กับบ้าน) และไม่มีเวลาอยู่บ้านเลยใน 1 สัปดาห์ มีประมาณ 16.79 % สาเหตุที่ไม่มีเวลาอยู่บ้านก็เนื่องมาจากต้องวุ่นวายอยู่กับธุรกิจการงาน

เมื่อพิจารณาโดยเปรียบเทียบ ชุมชนชนบทสมาชิกในครอบครัวร่วมมือกันทำการเกษตรกรรมกันทั้งครอบครัว แม้ว่าจะมีบุตรอยู่ในวัยเรียนต้องไปเรียนในวันปกติธรรมดา อยู่กับโรงเรียนและเพื่อนมากกว่า ในครอบครัวก็ยังมีสมาชิกอยู่ เช่น บิดา มารดา และญาติพี่น้อง เมื่อถึงช่วงปิดภาคเรียน เขาก็มีโอกาสอยู่พร้อมกันทั้งครอบครัวมาก ในขณะที่ครอบครัวในสังคมเมืองมีโอกาสนั้นน้อยมาก ดูแล้วเหมือนกับว่าครอบครัวมีหน้าที่ผลิตสมาชิกใหม่ให้กับสังคมเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อคู่สมรสมีบุตร ก็ต้องส่งบุตรเข้าสู่ขบวนการโรงเรียนอนุบาลและสถานรับ

เลี้ยง เด็ก รูปร่างครอบครัวปรากฏขึ้นเพียงช่วงเวลาพักผ่อน เมื่อบุตรเติบโตต่างก็แยกออกไปประกอบอาชีพ และมีครอบครัวในที่แห่งใหม่ วัฏจักรของชีวิตครอบครัว เป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ จากสภาพสังคม การประกอบอาชีพของครอบครัวในสองสังคมดังกล่าว ครอบครัวในเขตเมืองจึง เป็นครอบครัวที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว น้อยกว่าครอบครัวในเขตชานเมือง

6. การทำงานนอกบ้านของภรรยา

ประชากรที่อยู่ในชุมชนชนบทและชุมชนเมือง มีอาชีพต่างกันทั้งประเภทของอาชีพ และลักษณะการประกอบอาชีพ กล่าวคือ ชุมชนชนบทมีอาชีพหลักที่สำคัญคือการเกษตรกรรม ลักษณะการประกอบอาชีพต้องใช้ความร่วมมือ และแรงงานของสมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก มีสถานที่ประกอบอาชีพอยู่บริเวณบ้านเรือนที่ตนอาศัยไม่ต้องเดินทางไปยังที่อื่น ภรรยาของหัวหน้าครอบครัว สามารถช่วยแรงงานการผลิตและภาระด้านเศรษฐกิจอยู่กับครอบครัวไม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน

ในชุมชนเมือง การผลิตแบบอุตสาหกรรมต้องอาศัยหลายประเภทของอาชีพ ในขบวนการผลิต ตั้งแต่กรรมกรจนถึงการบริการ แรงงานแต่ละประเภทไม่จำกัดเพศของผู้ทำ แต่อาศัยความรู้ ระดับการศึกษา และประสบการณ์ที่แต่ละคนมี เมื่อในชุมชนเมืองมีความบีบคั้นทางเศรษฐกิจสูง ภรรยาจึงต้องเข้ามาช่วยรับภาระทางเศรษฐกิจร่วมกับหัวหน้าครอบครัวด้วยการออกไปทำงานนอกบ้านตามแหล่งแรงงานที่เหมาะสมกับตน

การประกอบอาชีพระหว่างภรรยาของหัวหน้าครอบครัวในชนบทและเมืองย่อมมีความแตกต่างกันตามโครงสร้างของสังคม ในเขตเมืองส่วนใหญ่มักจะประกอบอาชีพเกี่ยวกับการพาณิชย์ หรือประเภทงานวิชาชีพที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถ และเป็นงานประเภทที่ต้องทำนอกบ้านมากกว่า (ระพีพรรณ หุ่นพานิช 2520 : 91)

ปัจจุบันพื้นที่เขตชานเมืองมีวิถีชีวิตแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท การออกไปทำงานนอกบ้านของภรรยาจึงมีแบบสังคมเมืองปรากฏอยู่ด้วย แต่อีกแง่มุมหนึ่งก็คือ ยังมีบางครอบครัวที่มีวิถีชีวิตแบบชนบท ภรรยาจึงไม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน

หากจะนำเอาอัตราส่วนการออกไปทำงานนอกบ้านของภรรยาในเขตเมืองกับเขตชานเมืองมาเปรียบเทียบกันแล้ว เขตเมืองต้องมีภรรยาออกไปทำงานนอกบ้านมากกว่า กล่าวคือ สภาพวิถีชีวิตในสังคมเมืองที่ต้องช่วยกันรับภาระด้านเศรษฐกิจของครอบครัวทั้งสามีและ

ภรรยา มีน้อยอาชีพที่ต้องทำงานอยู่กับบ้าน แม้ว่าชนเมืองส่วนหนึ่งจะมีครอบครัวที่ภรรยาต้องออกไปทำงานนอกบ้าน แต่ก็ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่ทำงานอยู่กับบ้านตามวิถีชีวิตดั้งเดิม จึงสรุปได้ว่าครอบครัวในเขตเมือง เป็นครอบครัวที่มีภรรยาออกไปทำงานนอกบ้านมากกว่าครอบครัวในเขตชนเมือง

7. ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว

การสมรส คือ การที่ชายหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศในรูปที่สังคมยอมรับ โดยแต่ละสังคมจะมีกฎเกณฑ์ระเบียนแบบแผนสำหรับคู่สมรสเพื่อความถูกต้อง (สุพัตรา สุภาพ 2528 : 58)

รูปแบบของการสมรสมีหลายประเภทเช่นเดียวกับระบบครอบครัว (Bottomore 1987 : 166) เช่น การเลือกคู่สมรสโดยหัวหน้าครอบครัวหรือด้วยตนเอง คู่สมรสเป็นสมาชิกในกลุ่มเดียวกัน (Endogamy) หรือเป็นสมาชิกนอกกลุ่ม (Exogamy) จำนวนของคู่สมรสมีหนึ่งคน (Monogamy) หรือมากกว่าหนึ่งคน (Polygamy) ในรูปของผู้ชายหนึ่งคนกับผู้หญิงหลายคน (Polygyny) หรือผู้ชายหลายคนกับผู้หญิงหนึ่งคน (Polyandry) หรือผู้ชายหลายคนกับผู้หญิงหลายคน (Group marriage) เป็นต้น

การสมรสที่ปรากฏให้เห็นและเป็นสัญลักษณ์ของการสมรสมาช้านานก็คือ การสมรสตามพิธีกรรมทางศาสนา ที่แต่ละสังคมมีพิธีกรรมต่างกัน แต่ในปัจจุบันการเพิ่มจำนวนของชายและหญิงที่อยู่ร่วมกัน โดยไม่ปฏิบัติตามแบบแผนของการสมรสมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศตะวันตก เช่น ในประเทศอังกฤษ และสวีเดน ชายและหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศและอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยาขณะที่อายุยังไม่ถึง 20 ปี และในประเทศฝรั่งเศสก็พบว่า 1 ใน 3 ของคู่สมรสวัยหนุ่มสาวจะอยู่ร่วมกันก่อนเข้าพิธีกรรมการสมรสประมาณ 6 เดือน (Nobbs 1983 : 160) และการสมรสในสังคมเมืองอื่นก็มีแนวโน้มเป็นแบบเดียวกับประเทศทางตะวันตก

อย่างไรก็ตาม การสมรสที่เป็นสากลและยอมรับกันทั่วไปขณะนี้เป็นการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย สังคมไทยก็มีการกำหนดกฎหมายเกี่ยวกับการสมรสไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 (คูภาคผนวก)

จะเห็นได้ว่าในสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ามาก ประชาชนมีการศึกษายังคงละเอียดมิได้ให้ความสนใจกับกฎหมายเกี่ยวกับการสมรสเท่าที่ควร หรือสังคมอื่นใดก็เช่นกันจะให้ความสนใจกฎหมายก็เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้กฎหมาย

ความรู้ด้านกฎหมายครอบครัวถือว่าเป็นข่าวสารอย่างหนึ่ง ประชาชนจะมีความรู้มากหรือน้อยต้องเกิดจากปัจจัยหลายประการ เช่น ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ ความยากรู้ สภาพสังคมที่ใกล้หรือไกลจากความเจริญ การเดินทางออกไปมีประสบการณ์นอกท้องถิ่น การรับข่าวสารจากสื่อสารมวลชน (รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา 2529 : จ, 8) ในสังคมที่ยังมีความเจริญน้อยย่อมจะมีความสัมพันธ์กับระดับความรู้เกี่ยวกับกฎหมายของประชาชน มีการเสนอปัญหาที่เป็นอุปสรรคทำให้สังคมที่ยังมีความเจริญน้อยในสังคมไทยรับรู้เกี่ยวกับกฎหมายน้อยหรือไม่มีความรู้ด้านกฎหมายอย่างน่าสนใจ เช่น การเผยแพร่กฎหมายยังไม่เพียงพอ ข้อจำกัดด้านงบประมาณ ความแตกต่างระหว่างความคิดสมัยใหม่และการยึดถือประเพณี (วินิต มันทาคารณ์ ม.ป.ป. : 27-31)

หากจะเปรียบเทียบสภาพสังคมที่มีความเจริญแตกต่างกัน เช่น สังคมเมืองกับสังคมชนเมือง สามารถที่จะอธิบายได้ว่าสังคมเมืองย่อมจะมีประชากรที่มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายมาก เนื่องจาก เป็นสังคมที่มีคนมีการศึกษาดี มีเครื่องมือรับข่าวสารที่มีประสิทธิภาพ สังคมมีประชากรที่มีความทันสมัย เป็นต้น

ส่วนในสังคมชนเมืองแม้ว่าส่วนหนึ่งจะมีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับชุมชนเมือง แต่ก็ยังคงผสมผสานลักษณะสังคมแบบชนบทที่ยังมีความเจริญน้อยอยู่บ้าง หากบางพื้นที่ยังมีระบบคมนาคมไม่สะดวก โอกาสที่เขาจะได้รับสิ่งพิมพ์หรือเอกสารที่ให้ความรู้กฎหมายบางแง่มุมก็หมดไปลักษณะอาชีพมีบางส่วนที่ไม่ต้องออกไปสู่สังคมภายนอก ก็สามารถทำให้เขามีอาจได้รับความรู้เช่นอาชีพอื่นๆ ที่เดินทางออกไปพบปะกับสังคมอื่นๆ ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เจริญ มีข่าวสารที่สมบูรณ์

สภาพของสังคมเมืองและสังคมชนเมืองดังกล่าว จึงสามารถสรุปได้ว่าหัวหน้าครอบครัวในเขตเมือง มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวมากกว่าหัวหน้าครอบครัวในเขตชนเมือง

สมมติฐานการวิจัย

จากการศึกษาเอกสาร ผลงานวิจัยและกรอบแนวคิดทฤษฎีแล้ว ทำให้สามารถกำหนดสมมติฐานหลักได้ดังนี้

"โครงสร้างครอบครัวในเขตบางกะปิ แตกต่างกับโครงสร้างครอบครัวในเขตมีนบุรี"

สมมติฐานรอง

1. ครอบครัวใน เขตบางกะปิ เป็นครอบครัว เดี่ยวมากกว่าครอบครัวใน เขตมีนบุรี
2. เขตบางกะปิมีครอบครัวขนาด เล็กมากกว่าครอบครัวใน เขตมีนบุรี
3. หัวหน้าครอบครัวใน เขตบางกะปิต้องการครอบครัวขนาด เล็กมากกว่าหัวหน้าครอบครัวในเขตมีนบุรี
4. ครอบครัวใน เขตบางกะปิ เป็นครอบครัวที่สามีและภรรยา มีการตัดสินใจ เท่า เทียมกันมากกว่าสามีและภรรยาในครอบครัว เขตมีนบุรี
5. ครอบครัวใน เขตบางกะปิ เป็นครอบครัวที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวน้อยกว่าครอบครัวใน เขตมีนบุรี
6. ภรรยาของหัวหน้าครอบครัวใน เขตบางกะปิทำงานนอกบ้านมากกว่าภรรยาของหัวหน้าครอบครัวใน เขตมีนบุรี
7. หัวหน้าครอบครัวใน เขตบางกะปิมีความรู้ เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวมากกว่าหัวหน้าครอบครัวใน เขตมีนบุรี

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

โครงสร้างครอบครัว หมายถึง องค์ประกอบของครอบครัว ดังนี้

- 1) ประเภทของครอบครัว เป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยาย
- 2) จำนวนสมาชิกในครอบครัว คือ จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ถาวรในครอบครัว
- 3) ความต้องการขนาดครอบครัว หัวหน้าครอบครัวคิดว่ามีจำนวนบุตรกี่คนจึงเหมาะสม
- 4) การตัดสินใจในครอบครัวของสามีและภรรยาเท่าเทียมกัน หรือสามีมากกว่าภรรยา หรือภรรยามากกว่าสามี

5) การทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว สมาชิกภายในครอบครัวมีโอกาสที่จะอยู่หรือร่วมกิจกรรมกันมากหรือน้อย

6) บทบาทของภรรยา ออกไปทำงานนอกบ้านหรือไม่ออกไปทำงานนอกบ้าน

7) ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว หัวหน้าครอบครัวมีความรู้เกี่ยวกับการสมรสตามกฎหมายมากหรือน้อย

ครอบครัวเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตร (รวมถึงบุตรบุญธรรมด้วย)

ครอบครัวขยาย หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวและญาติพี่น้องหรือครอบครัวที่ประกอบด้วยบุคคล 3 ชั่วคนขึ้นไป อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน โดยมีความเกี่ยวข้องทางสายเลือดโดยตรงหรือมีความเกี่ยวข้องเป็นพี่น้องกัน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น

ขนาดครอบครัว หมายถึง จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ถาวรในครอบครัว

(1) การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังการสมรสอยู่ในที่แห่งใหม่ หมายถึง เมื่อสมรสแล้วคู่สมรสไม่อาศัยอยู่กับครอบครัวฝ่ายชายและหญิง โดยแยกออกมาเช่า หรือเช่าซื้อ หรือซื้อ หรือสร้างที่อยู่อาศัยฉันท์สามีภรรยา

(2) การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังการสมรสอยู่กับบิดามารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หมายถึง เมื่อสมรสแล้วคู่สมรสอาศัยอยู่กับครอบครัวของบิดามารดาฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง

ความต้องการขนาดครอบครัว หมายถึง ค่าเฉลี่ยจำนวนบุตรที่หัวหน้าครอบครัวคิดว่าเหมาะสม โดยกำหนดเกณฑ์ว่าถ้าค่าเฉลี่ยจำนวนบุตรที่หัวหน้าครอบครัวในเขตบางกะปิคิดว่าเหมาะสม น้อยกว่าค่าเฉลี่ยจำนวนบุตรที่หัวหน้าครอบครัวในเขตมีนบุรีคิดว่าเหมาะสม แสดงว่าหัวหน้าครอบครัวในเขตบางกะปิมีความต้องการขนาดครอบครัว เล็กกว่าหัวหน้าครอบครัวในเขตมีนบุรี

การตัดสินใจในครอบครัวของสามีและภรรยา หมายถึง การตัดสินใจ เพื่อดำเนินการจากเหตุการณ์ที่ผ่านมา ปัจจุบัน และอาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยกำหนดค่าคะแนนของคำตอบ เป็นดังนี้

- 3 หมายถึง สามีมีการตัดสินใจมากกว่าภรรยา
- 2 หมายถึง ภรรยามีการตัดสินใจมากกว่าสามี
- 1 หมายถึง สามีและภรรยามีการตัดสินใจ เท่าเทียมกัน

การทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว หมายถึง การทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว จากเหตุการณ์ที่ผ่านมา ปัจจุบัน และอาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยกำหนดระดับการทำกิจกรรมดังนี้

ทำกิจกรรมร่วมกันมาก	หมายถึง	7-4 วันต่อสัปดาห์
ทำกิจกรรมร่วมกันน้อย	หมายถึง	3-1 วันต่อสัปดาห์

บทบาทของภรรยา หมายถึง งานประจำที่ภรรยาทำอยู่ในปัจจุบัน โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. ออกไปทำงานนอกบ้าน หมายถึง การออกไปทำงานนอกอาณาบริเวณบ้านตามหน่วยงานและแหล่งแรงงานต่างๆ รวมถึงอาชีพอิสระที่ออกไปทำงานนอกบ้าน โดยมีรายได้ตอบแทน
2. ไม่ออกไปทำงานนอกบ้าน หมายถึง การทำงานอยู่กับบ้านพักอาศัย รวมถึงอาชีพ เกษตรกรรมด้วย

ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับการสมรสตามกฎหมายที่หัวหน้าครอบครัวตอบได้ ได้แก่

1. อายุแรกสมรสของชายและหญิง
2. การสมรสใหม่ของหญิงที่สามีตายหรือการสมรสสิ้นสุดลง
3. ความสมบูรณ์ของการสมรสตามประมวลกฎหมาย
4. ของหมั้นและสินสมรส

ระดับความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว หมายถึง ค่าคะแนนรวมของการตอบข้อคำถาม แต่ละข้อถูกต้องตามลำดับคะแนน ดังนี้

1-4 ข้อ มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวน้อย

5-8 ข้อ มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวมาก

เขตเมืองชั้นใน หมายถึง เขตพระนคร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย เขตปทุมวัน เขตสัมพันธวงศ์ เขตบางรัก เขตดุสิต เขตพญาไท เขตห้วยขวาง เขตธนบุรี เขตคลองสาน และเขตบางกอกใหญ่

เขตชั้นกลาง โดยทั่วไปหมายถึง เขตพระโขนง เขตบางเขน เขตบางกะปิ เขตยานนาวา เขตบางกอกน้อย เขตภาษีเจริญ เขตราชบุรีบูรณะ

เขตเมือง โดยทั่วไปหมายถึง เขตเมืองชั้นใน และเขตชั้นกลาง แต่ในที่นี้หมายถึง เขตบางกะปิเท่านั้น

เขตชานเมือง โดยทั่วไปหมายถึง เขตชั้นนอกของกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย เขตมีนบุรี เขตหนองจอก เขตลาดกระบัง เขตบางขุนเทียน เขตคลองสาน และเขตหนองแขม แต่ในที่นี้หมายถึง เขตมีนบุรี เท่านั้น

ครอบครัวในเขตเมือง หมายถึง ครอบครัวที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แขวงหัวหมาก และแขวงสะพานสูงในเขตบางกะปิ

ครอบครัวในเขตชานเมือง หมายถึง ครอบครัวที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แขวงมีนบุรี และแขวงแสนแสบในเขตมีนบุรี

ลักษณะอาชีพ หมายถึง การประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวและคู่สมรส ตามลักษณะดังนี้

1) ผู้บริหาร คือ บุคคลที่ภาครัฐบาลหรือเอกชนให้ดำรงตำแหน่ง เป็นหัวหน้าหน่วยงานหรือหน่วยงานด้านบริหาร

2) การจัดการ คือ บุคคลที่มีการศึกษาระดับปริญญา หรือบุคคลที่มีกิจการเป็นของตนเอง

3) เสมียน/พนักงาน คือ บุคคลที่มีการศึกษาต่ำกว่าระดับปริญญา และทำงานอยู่ในสำนักงานหรือโรงงานอุตสาหกรรม

4) ค้าขาย คือ บุคคลที่จำหน่ายสินค้าอุปโภคและบริโภค

5) คมนาคมขนส่ง คือ บุคคลที่ขับรถยนต์หรือรถจักรยานยนต์ เพื่อรับจ้างการโดยสารหรือขนส่งสินค้า และรวมถึงผู้ทำหน้าที่เก็บเงินบนรถโดยสารประจำทาง

6) บริการ คือ บุคคลที่มีหน้าที่ให้ความสะดวกกับผู้อื่นในกิจกรรมต่างๆ และรวมถึงผู้ประกอบอาชีพ เสริมสวยและตัดผม

7) กรรมกร คือ บุคคลที่รับจ้างโดยใช้แรงงานหิ้ว แบก หาม และเข็น

8) เกษตรกรรม คือ บุคคลที่ทำการเพาะปลูกในสวน ไร่ และนา

9) แม่บ้าน คือ สตรีที่สมรสแล้ว ไม่ประกอบอาชีพอื่นใด แต่มีภาระหน้าที่ประจำวันอยู่ในบ้าน

10) ไม่ทำงาน คือ บุคคลที่ไม่มีภาระหน้าที่ประจำวันทั้งในและนอกบ้าน

11) ว่างงาน คือ บุคคลที่อยู่ระหว่างหางานทำ